

КАРА ЯК МЕТА КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ

Вирішення проблеми цілей покарання є дуже важливим, оскільки від цього значною мірою залежить вирішення однієї з основних проблем кримінального права – проблеми пеналізації злочинів і, зокрема, встановлення й призначення найбільш ефективних видів покарань за окремі злочини. Не викликає сумнівів, що застосування державою кримінального покарання не може бути самоціллю – покарання заради покарання. Ще майже 100 років тому видатний російський криміналіст М.С. Таганцев з цього приводу писав, що ідея «покарання заради покарання» не знаходить собі виправдання ані теоретичного, ані практичного; зло, яке заподіюється злочинцю, позбавлення, яким його піддає держава, витрати народного надбання, які робить держава на влаштування тюрем, які дорого коштують, організацію робіт, засилання, на все відправлення кримінального правосуддя, можуть бути виправдані лише тією дійсною або передбачуваною користю, які держава очікує від покарання [1, с.70].

Кримінальне законодавство у ч.2 ст.50 Кримінального кодексу України (далі – КК) визначає такі **цілі покарання**: 1) кара; 2) виправлення засуджених; 3) запобігання вчиненню нових злочинів засудженими; 4) запобігання вчиненню нових злочинів іншими особами. Згідно з ч.3 ст.50 КК покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

Чітке визнання *кари* як мети покарання у вітчизняному кримінальному праві було здійснено лише у 2001 р. з прийняттям нового кримінального законодавства. Раніше у КК 1960 р. ч.1 ст.22 встановлювала, що покарання не лише є карою за вчинений злочин, але й має на меті виправлення і перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поваги до правил співжиття, а також попередження вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Таке ж визначення цілей покарання містилось і у ст.20 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, а тому було сприйнято майже усіма союзними республіками колишнього Союзу РСР. Але це формулювання не давало чіткої відповіді на запитання, чи визнається кара метою покарання. З одного боку стаття 22 КК України 1960 р., як і ст.20 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік мали назву «Цілі покарання», з чого випливало, що згадка у цих статтях про те, що покарання є карою за вчинений злочин свідчить про віднесення кари до цілей покарання. З іншого боку, буквальне тлумачення диспозицій зазначених статей не давало підстав для такого рішення, оскільки у переліку цілей покарання кара все ж таки не називалась.

Слід зазначити, що питання про віднесення кари до цілей кримінального покарання ще з давніх часів лишається одним з найбільш спірним. Його вивченням займалися представники багатьох галузей знань – теологи, філософи, соціологи, правники, психологи. Різні теорії або визнавали кару (відплату за заподіяне зло) єдиною метою покарання, або її вва-

жали такою поряд з іншими цілями, або взагалі відкидали, обґрунтовуючи неприпустимість такого підходу. Так, представники *теологічних теорій* про цілі покарання базувалися на постулатах Старий завіт (Второзаконня ХІХ, 21) – відплати за зло, залякування за правилами таліона «око за око, зуб за зуб». У подальшому принцип таліона було покладено в основу *абсолютних теорій покарання – теорій відплати*, представниками яких були Кант (теорія матеріальної відплати), Гегель (теорія діалектичної відплати), Шталь (теорія божественної відплати). Характерною особливістю абсолютних теорій було визнання покарання таким, що не має ніякої особливої мети – держава, застосовуючи покарання, діє як би механічно: вона є виконавцем волі Божої, або невмовкаючого голосу сумління, або непреложних вимог розуму; злочин не лише дає право карати, але й зобов'язує до того, визначаючи обсяг і міру покарання. Повністю відкидаючи теорії відплати, представники *відносних (утилітарних) теорій* покарання виходять з того, що покарання призначається заради досягнення утилітарних цілей – утримати від вчинення злочинів інших членів суспільства, виправити злочинця, запобігти вчиненню ним інших злочинів. Відносні теорії послідовно відстоювалися Фейербахом, Бауером, Бентамом, Грольманом, та ін. Спроба поєднати абсолютні і відносні (утилітарні) теорії покарання призвела до створення так званих змішаних теорій, які відстоювали Абергг, Кестлін, Бернер, Лейстнер, Біндінг, Меркель та ін. Слід підкреслити, що у подальшому представники найбільш прогресивної соціологічної школи кримінального права категорично заперечували проти визнання відплати за зло метою покарання. Так, на думку Ліста, самостійне завдання кримінального права – посилений захист особливо потребуючих захисту людських життєвих інтересів шляхом погрози і застосування покарання як страждання, що заподіюється злочинцю. На хибності теорій відплати наголошували і видатні російські вчені – криміналісти М.С. Таганцев, С.В. Познишев, М.Д. Серієвський, І.Я. Фойницький та ін. [1, с.41–79; 2, с.262–390; 3; 4; 5, с.132–134; 6, с.13, 14].

У сучасній науці кримінального права питання про визнання кари метою покарання також лишається спірним. На думку одних вчених, кара являє собою мету покарання. Прихильники цієї точки зору виходять із того, що покарання призначається також і з метою задоволення почуття справедливості, властивого людям, почуття обурення, викликаного вчиненням злочину, що реалізується у відповідній мірі відплати за вчинене [7, с.27; 8, с.138–147; 5, с.135; 9, с.254–256]. Обґрунтовуючи віднесення кари до цілей покарання у Проекті Кримінального кодексу України, один з його авторів – проф. М.І. Бажанов зазначав, що мета кари полягає у тому, що покарання застосовується як *відплата за вчинений злочин, як відновлення зневаженої злочинном справедливості* [10, с.169].

Інші науковці категорично заперечують проти визнання кари метою покарання [11, с.23–37; 12, с.17–30; 13, с.31–41; 6, с.15–17; 14, с.464, 465]. Так, на думку М.Д. Шаргородського, мета кари є зрештою не що інше, як більш досконала форма примітивної помсти. Поки в покаранні буде в будь-якій формі міститися мстивість, ми не будемо раціонально панувати

у галузі кримінальної юстиції. Вчений також підкреслював, що *покарання не повинно бути відплатою перш за все тому, що відплата безглузда*. Помста і відплата відповідають у багатьох випадках почуттям потерпілого, а іноді певних кіл суспільства, але *як державна політика боротьби із злочинністю вони вже давно засвідчили свою безплідність і відхилені наукою* [12, с.28]. Повністю погоджуючись з цими положеннями, вважаємо за необхідне нагадати і висловлювання з цього приводу видатних російських криміналістів кінця XIX – початку XX ст. Так, С.В. Познишев стверджував, що каральна діяльність держави ніколи не повинна носити хоча б найменших слідів впливу на неї принципу відплати або злобного почуття помсти, яким, на жаль, так довго і яскраво забарвлювалися форми і зміст кримінальної репресії минулих сторіч [2, с.370]. М.С. Таганцев, відкидаючи визнання відплати метою покарання, наводить висловлювання Сенеки: «Ніякий мудрець не карає за те, що злочинно вчинено, а для того, щоб це у майбутньому не вчинялося» [1, с.47]. Тому слід погодитись з авторами розглядуваної точки зору, що кара не може ні за яких обставин бути метою покарання. Кара являє собою не мету, а засіб, необхідний для здійснення цілей покарання. Для досягнення цілей виправлення засудженого, спеціального і загального попередження злочинів покаранню притаманні каральні засоби, тобто воно заподіює караному певні позбавлення і страждання. Як зазначає І.С. Ной, покарання завжди є карою, але з цього ніяк не випливає, що кара – мета покарання. Науковець наголошує, що карати заради кари – безглуздо [5, с.28, 29].

На підставі викладеного ми вважаємо недостатньо переконливим визнання новим КК кари метою покарання. Не можна не бачити, що це законодавче положення, закріплене у ч.1 ст.50 КК, суперечить іншим положенням чинного КК. Так, згідно з ч.3 ст.50 КК покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Але будь-яке покарання має своїм змістом кару, яка завжди пов'язана з приниженням людської гідності (таким приниженням є і сам факт прилюдного визнання особи винною у вчиненні злочину), а у переважній більшості випадків і завдає фізичних страждань засудженому. Визнання кари метою покарання суперечить і ч.1 ст.1 КК, яка визначає завданнями КК правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Покарання з метою кари, тобто відплати, помсти за минуле, виходить за межі поставлених перед КК завдань, оскільки останні спрямовують кримінальну політику держави лише в майбутнє – забезпечити охорону найбільш суттєвих для суспільства об'єктів від злочинних посягань і попередити вчинення злочинів. Рівень же кримінально-правової охорони певних об'єктів, суворість санкцій, які передбачено за посягання на них, певною мірою залежить від рівня їх цінності у суспільстві. Але це ні в якому разі не означає, що суворість кримінального покарання визначається суворістю помсти або відплати з боку держави особі, яка заподіяла суспільно небезпечні наслідки. Як за-

значається у літературі, практична реалізація мети кари, а фактично – принципу таліона, на рівні державної політики може призвести до побудови санкцій, пропорційно залежних лише від ступеня тяжкості заподіяної злочином шкоди, лишаючи осторонь особу винного і усі турботи про його виправлення [6, с.17].

На підставі викладеного можна зробити висновок, що **віднесення кари до цілей покарання, здійснене у ч.1 ст.50 КК, не може бути підтримано, оскільки воно суперечить завданням держави при здійсненні кримінальної політики, положенням чинного КК, а його практична реалізація при побудові санкцій статей КК може призвести до вкрай негативних наслідків.**

У широкому розумінні метою покарання слід визнати такий його вплив на особу, яка вчинила злочин, а також на інших осіб, схильних до вчинення злочину, завдяки якому у майбутньому вдасться попередити, запобігти вчиненню нових злочинів. Як зазначав М.Д.Шаргородський, покарання ефективне лише тоді, коли воно попереджує шкоду, яка може бути заподіяна майбутніми злочинами [12, с.22]. На думку Чезаре Беккарія, мета покарання полягає лише в тому, щоб перешкодити винному знову заподіяти шкоду суспільству і утримати інших від вчинення того самого. Тому слід вживати лише такі покарання, які б при збереженні відповідності до злочину здійснювали б найбільш сильне й найбільш тривале враження на душу людей і були б найменш болісними для тіла злочинця [16, с.200]. С.В. Познышев сформулював принцип, яким повинен керуватися законодавець при встановленні кримінального покарання: за своїм характером і розміром покарання повинно бути здатним утримати людину від повторного вчинення злочину, заподіюючи йому як можна менше страждань [2, с.309]. На нашу думку, таке розуміння мети покарання є найбільш переконливим. **У найбільш загальному розумінні мета покарання полягає у попередженні вчинення нових злочинів. Ця загальна мета розпадається на декілька взаємопов'язаних між собою цілей покарання, до складу яких належать: а) виправлення засуджених; б) запобігання вчиненню нових злочинів засудженим; в) запобігання вчиненню нових злочинів іншими особами.**

Список літератури: 1. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть Общая. В 2 т. Т.2. М., 1904. 2. Познышев С.В. Основные вопросы учения о наказании. М., 1904. 3. Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюрьмоведением. СПб., 1889. 4. Сергиевский Н.Д. Наказание в русском праве ХУП века. СПб., 1887. 5. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Днепропетровск, 1992. 6. Курс уголовного права. Общая часть. Т.2: Учение о наказании / Учебник под ред. Н.Ф.Кузнецовой и И.М.Тяжковой. М., 1999. 7. Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения. Л., 1963. 8. Карпец И.И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. М., 1973. 9. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для юрид. вузів і фак./ За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Х., 1997. 10. Бажанов М.И. Наказание в проекте УК Украины // Проблемы законности. Вып. 38: Респ. міжвідомчий наук. зб. / Харків. 1999. 11. Ной И.С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1962. 12. Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. Л., 1973. 13. Курс советского уголовного права в 6-ти томах. Том 3. / Под

ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М. Чхиквадзе. М., 1970. 14. Курс уголовного права. Общая часть. Т.2: Учение о наказании / Учебник под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. М., 1999; Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. М., 1996. 15. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. М., 1996. 16. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях. М., 1939.

Надійшла до редколегії 02.09.02

В.М. Трубников, М.І. Чучилін

ПОНЯТТЯ ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ

Перш ніж розглядати визначення поняття прогресивної системи, сутність і зміст цього складного і самостійного інституту кримінально-виконавчого права, на наш погляд, доцільно розглянути терміни, уживані в діючому кримінально-виконавчому законодавстві в зв'язку з характеристикою цього процесу.

Насамперед слід зазначити, що термін «прогресивна* система» був запозичений вітчизняним законодавством із англійського законодавства (там же було й покладено початок існуванню цієї системи), де процес відбукання покарання засудженими будувався за принципом жорсткості чи пом'якшення режиму в залежності від їхньої поведінки у місцях позбавлення волі.

Ми не можемо погодитися і з застосуванням досить часто терміном «зміна умов тримання засуджених». Поняття «зміна умов тримання» містить у собі, на наш погляд, не тільки права й обов'язки засудженого, але й характеристику побутових умов: розмір житлової площі, установлену засудженому; кліматичні умови за місцем розташування колонії; роздільне чи спільне проживання засуджених, що знаходяться на різних умовах відбукання покарання; і таке інше. Поняття «зміна умов відбукання покарання» більш вузьке ніж поняття «зміна умов тримання», тому що воно визначає правила і порядок життєдіяльності засуджених протягом призначеного вироком суду строку покарання. Це поняття більш точно відображає сутність змін, які відбуваються з засудженим і що укладаються в зміні його правового статусу в залежності від поведінки під час відбукання покарання. Здається, що більш прийнятним є в цьому випадку термін «зміна умов відбукання покарання», і який ми надалі будемо використовувати у статті.

* Прогрес (від лат. progressus – рух уперед, успіх), тип, напрямок розвитку від менш зробленого до більш зробленого. Про прогрес можна говорити стосовно до системи в цілому, до окремих її елементів, до структури й інших параметрів об'єкта, що розвивається [1, с.513]. Є й інші пояснення слова «прогрес». Так, прогрес розглядається як поступальний рух уперед, поліпшення в процесі розвитку [2, с.494]. Існує й інше пояснення терміна «прогрес», як рух уперед, удосконалювання в процесі розвитку, поліпшення, розвиток чого-небудь у сприятливий бік [3, с. 915].